

Vojvodjanski Bunjevci u Kraljevini SHS u svetlu srpsko-hrvatskih odnosa

Apstrakt: Ovaj rad zasnovan je na istorijskim izvorima i gradnji koja je povodom potreba našeg istraživanja u vezi sa medjuratnom političkom istorijom Vojvodine pregledana i obradjena. U ovom kontekstu rada mi pokušavamo da, saznanja do kojih smo došli u vezi sa političkim angažovanjem Bunjevaca iz Vojvodine, a s obzirom na to da je literatura veoma oskudna, predstavimo kroz promišljanje o smislenosti i ostvarenju parlamentarnog političkog angažovanja u atmosferi nametnutog jugoslovenskog integrisanja i nacionalnih antagonizama. Vodeći se primerom Vase Stajića, koji se ogradio na samom početku svog rada o Bunjevcima¹, ukazujući na nedostatak nastao zbog nedostupnosti izvora koji su baština crkve, i mi ovom prilikom konstatujemo da je i u našem radu taj nedostatak prisutan. Ipak, smatramo da ovaj posao neće biti uzaludan i da će političku kulturu pretpostaviti negovanoj kulturi konflikta.

Ključne reči: Bunjevci, Vojvodina, stranka, centralizam, federalizam

Političko i nacionalno određenje Bunjevaca, u medjuratnom periodu svedoči o vrlo kompleksnoj situaciji u vezi sa dominantim pitanjima određenja novostvorene južnoslovenske države – pitanje nacionalnog određenja i ustavnog uređenja. U takvoj situaciji Bunjevci pokušavaju da se politički odrede u četvrouglu između vlastito negovane tradicije etničkog korpusa, jugoslovenske ideologije, dominantne srpske i hrvatske političke artikulacije. Vrlo često njihov problem bio je u dimenziji kvadrature kruga. U parlamentarizmu otvorenog dijaloga artikulisane i odmerene suprotnosti su neophodne radi kvaliteta koje stranački život predpostavlja. Medjutim, u atmosferi sveopšteg nepoverenja, autoritarizma, demagogije i populizma Bunjevci Vojvodine najredje su bili most saradnje, a najčešće instrument jugoslovenske i nacionalne politike razdora. Brojni Bunjevci, politički angažovani reflektovali su ovaj oscilatorni put koji nije bio imun na sveukupna dešavanja u zemlji.

Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca stvoreno je 1. decembra 1918. godine. Na svečanosti koja je tom prilikom priredjena, odnosno kada su izaslanici Narodnog veća SHS iz Zagreba predali Adresu prestolonasledniku Aleksandru Karadjordjeviću čule su se reči pune trijumfalnog optimizma i nadahnutog samopouzdanja.

Okosnica, ali i krajnja tačka sazrevanja južnoslovenske političke ideje srpske države i dinastije bila je ratna deklaracija koja je doneta u Nišu 7. decembra 1914. godine. Takav pogled

¹ V. Stajić je o ovoj problematici pisao u dva navrata. Prvi rad, pod nazivom *Madjarizacija i demadjarizacija Bunjevaca* objavljen je u *Letopisu Matice srpske* za jul, avgust i septembar 1930. godine. Drugi rad, pod nazivom *Madjarizacija i preporod Bunjevaca* objavljen je u *Glasniku istorijskog društva u Novom Sadu* iz 1935. godine.

nisu delili svi političari sa prostora novoformirane države. Tokom rata politička artikulacija južnoslovenskog ujedinjenja bila je raznovrsna. Unitaristička, centralistička i „pijemontska“ koncepcija državnog ujedinjenja, koju je zastupala vlada Kraljevine Srbije, imala je čitav niz oponentata i u samoj genezi svog određivanja nailazila je na nedorečenost.² Jugoslovenski odbor, slovenski, hrvatski političari u Austro-Ugarskoj monarhiji i neki srpski intelektualci, okupljeni oko Samostalne demokratske stranke, nudili su različite koncepcije zasnovane na federalnom principu.

U složenim međunarodnim uslovima, a uprkos svim naporima Srbije da pridobije hrvatske i slovenačke političare za ideju države nagoveštene Niškom deklaracijom, predsednik vlade Kraljevine Srbije, Nikola Pašić bio je prinudjen da sazove konferenciju na kojoj će učestvovati svi relevantni političari južnoslovenskog prostora pod Austro-Ugarskom monarhijom, Jugoslovenskog odbora i srpske opozicije. Nametanje ove konferencije značilo je zapravo neuspeh konkretnih aktivnosti oko donošenja Krfške deklaracije 1917. godine i političkog dijaloga zainteresovanih strana u vezi sa njom i nakon njenog usvajanja³.

Iznudjena konferencija se održala u Ženevi od 6. do 9. novembra 1917. godine. Na ovoj konferenciji kulminirala je nepomirljivost stavova oko načina ujedinjenja i unutrašnjeg uređenja, koja je tiho tinjala i neozbiljno izbegavana. Nasuprot unitarnoj ideji jugoslovenskog državnog uređenja, na konferenciji je prihvaćena, u državnompravnom pogledu, složena zajednica dualističkog oblika. Iako je ova zajednica trebala da funkcioniše do donošenja novog ustava od strane Ustavotvorne skupštine izabrane na slobodnim izborima, sa njenom idejom nije se složio prestolonaslednik Aleksandar Karadjordjević.

Konferencija je ispoljila svu kompleksnost problema nacionalnog i ustavnog određenja buduće zajednice i na njenim principima definisani problemi i solucije rešenja pratiće jugoslovensku Kraljevinu sve do njenog unutrašnjeg i spoljnog razaranja 1941. godine. Uspeši srpske vojske na frontu, anarhija i problem tzv. „zelenog kadra“ koji su zavladao u Austro-Ugarskoj monarhiji nakon njenog sloma i pretenzije Italije, bili su presudni da, ispostavilo se privremeno, južnoslovenski političari monarhije odustanu od federalnih i konfederalnih ideja i priklone se opciji konsolidacije države u skladu sa ambicijom mladog prestolonaslednika.

² „Srpski narod je dao pečat jugoslovenskom ujedinjenju, ali je njegovo prisustvo u političkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom životu novonastale države bilo u neskladu sa njegovom državnom tradicijom, političkim iskustvom, brojem, kulturnom snagom. Već su građanski intelektualci, a kasnije i istraživači, lucidno primećivali da se on izgubio u jednom delu jugoslovenskog vremena.“ Lj. Dimić, *Srbi i Jugoslavija*, Stubovi kulture, Beograd, 1998, str. 67.

³ „Krfška deklaracija imala je karakter kompromisnog akta, koji, upravo zbog toga, nije mogao u potpunosti zadovoljiti ni jednu ni drugu stranu. Otuda protivrečno držanje obeju strana-potpisnica prema Deklaraciji. Obe strane bile su zadovoljne svojom istorijskom odlukom o stvaranju prve zajedničke slobodne, nacionalne i nezavisne države, a u isto vreme i nezadovoljne zbog ustupaka koje su tom prilikom jedna drugoj učinile. S menjanjem okolnosti i odnosa, spoljnopolitički i unutrašnjepolitički, tokom druge polovine 1917. i u 1918. rasli i jačali elementi nezadovoljstva Deklaracijom na jednoj i drugoj strani. Ti elementi javljali su se takoreći odmah posle potpisivanja Deklaracije, a narasli su u 1918. do te mere da su obe strane u stvari bile napustile Deklaraciju, iako se nje javno nikad nisu odrekle, i u isto su se vreme uzajamno optuživale zbog tog napuštanja.“ D. Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfška deklaracija 1917. godine*, Savremena administracija, Beograd, 1967, str. 411-412.

Jak podsticaj priklanjanju Srbiji bio je i strah od socijalnih lomova, rizika i nesigurnosti, potpunog privrednog haosa, društvenih nemira, revolucionarnih previranja, spoljne opasnosti, revizionizma i revanšizma. Ipak, bez obzira na sve, pomalo stidljivo, ali primetno, u samoj Adresi mogla se prepoznati želja očuvanja i uvažavanja određene specifičnosti upravnog kontinuiteta. Bio je ovo nagoveštaj jednog dinamičnog istorijskog razdoblja, koji karakteriše okvirni državopravni suživot južnoslovenskih naroda na prostoru jugoistočne Evrope.

Odnos nacionalnih ideologija i ideje južnoslovenskog jedinstva, ukoliko posmatramo ove ideologije u istoriji slovenskih naroda sa Balkanskog poluostrva, u 19. veku, iako različit nije bio antagonistički. Nakon 1878. godine, Srbija je prihvatila stanovište o „egzistencijalnoj nužnosti“ da pretnja od propasti malih država može da se izbegne jedino „grupisanjem, a naročito sabiranjem srodnih plemena u jednu jaku državu.“⁴ Odbrana državne nezavisnosti i permanentna težnja za stvaranjem šire, pre svega, južnoslovenske zajednice u kojoj živi etnički jedinstven, a politički podeljen narod, bile su determinante ideologije srpske države i 1914. godine i tokom rata. „U borbi za svoju autonomiju protiv Beča i Pešte Hrvati su tražili podršku u Srbiji. Izloženi habzburškom imperijalizmu na Balkanu, Srbi su našli saveznike u Hrvatskoj. Iz razloga sopstvenog opstanka srpski pokreti u devetnaestom veku težili su velikoj Jugoslaviji i balkanskoj saradnji.“⁵

Zanos ushićenog bratskog ujedinjenja natopljen krvlju poginulih patriota bio je, pre svega, emotivni naboj iskrene, ali naivne eshatološke ideje konačnog slovenskog povezivanja. Istorijsko iskustvo, tradicija državnosti, mentalitet, identitet jedinice i društva, konfesionalna pripadnost, različita državno-upravna politika, politička opredeljenost, kulturološka originalnost⁶, etnička raznovrsnost predstavljali su mnoštvo razložnih karakteristika, čije uvažavanje i pomirenje obeshrabruje i najistrajnije i najozbiljnije intelektualce, a sa druge strane čije neuvažavanje i prenebegavanje pokazuje nezrelost i neozbiljnost i nudi neostvarivu budućnost.

Kraljevina SHS stvorena na ovakvom potencijalu raznovrsnosti i raznorodnosti, bez obzira na afirmaciju instrumentalizovane ideje južnoslovenskog jedinstva, morala je respektovati kompleksnost suživota i suočiti se sa njom. Državno-konceptijsko razmimoilaženje nametljivo skrajnutih nacionalizama pretvaralo se u politički lavirint u kome su sigurne staze kretanja bile vrlo ograničene i nepredvidive. Po mišljenju određenog broja tadašnjih intelektualaca izlaz iz

⁴ Đ. Stanković, *Nikola Pašić saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Zaječar, 1995, str. 27.

⁵ D. Đordjević, *Istoričar u politici: Slobodan Jovanović*, Slobodan Jovanović, ličnost i delo, zbornik radova sa naučnog skupa, SANU, Beograd, 1998, str. 117.

⁶ Još početkom dvadesetog veka Tomaš Masarik je Srbima i Jugoslovenima dao savet da pre političkog zajedništva najpre ostvare kulturno, prosvetno i privredno... „Nikola Škerović se docnije sećao kako srpsko-hrvatsko-slovenački studenti u Pragu nisu poslušali hladnu i mudru Masarikovu reč, jer im se žurilo, a i zato što nisu razumevali značaj kulturnog sjedinjavanja.“; N. Škerović, *Jugoslovenska omladina u Pragu pre dvadeset godina*, Nova Evropa, knjiga 19, broj 3, 11. februar 1929, str. 81 – citirano prema M. Radojević, *Vrbaška banovina u vreme šestojanuarskog režima (državno-pravne rasprave)*, Zbornik okruglog stola posvećenog Svetislavu Tisi-Milosavljeviću, Institut za istoriju, Banjaluka, 2005, str. 42.

takve političke situacije bio je jedino moguć afirmacijom parlamentarizma, stranačkog pluralizma, nekonzfliktnog aktivizma, političke kulture i sveopštim procesom obrazovanja.

Vojvodina se od početka Prvog svetskog rata našla u veoma kompleksnoj situaciji. Austrougarski organi vlasti, iz straha od moguće solidarnosti sa Srbijom, zabranile su rad svih opozicionih partija narodnosti, njihovu štampu, a mnoge predstavnike političkog i društvenog života su uhapsile i internirale. „Kad je izbio Prvi svetski rat ja sam s nekim Srbima iz Pančeva i južnobanatskih sela interniran u Aradu. Tu sam sa Vasom Stajićem delio dobro i zlo u jednoj vlažnoj kazamatskoj ćeliji.“⁷ „U Vojvodini je tada bio lišen slobode i Jaša Tomić uz još nekoliko stotina drugih.“⁸ „Na početku Prvog svetskog rata i ja sam, sa većim brojem srpskih javnih radnika Vojvodine bio uhapšen i deportiran u aradske kazamate kao politički sumnjiv.“⁹

Izolacijom uglednijih političara, ali i dobrim ekonomskim prilikama, kao i „pouzdanim civilnim pravosuđem u monarhiji“¹⁰, Austrougarska vlast je doprinela procesu denacionalizacije među Srbima. Oživljavanje političkih aktivnosti vezano je tek za 1918. godinu kada je vojno-politička situacija postala povoljnija za obnavljanje nacionalnih težnji. Tako, u leto 1918. godine poznati književnik Veljko Petrović, predstavnik Vojvodine u Jugoslovenskom odboru, insistira na aktivnijem političkom i nacionalnom radu Vojvodjana.

Uoči ujedinjenja, u Vojvodini su postojale dve građanske političke struje koje su imale različito vidjenje načina ulaska u zajedničku državu.¹¹ Grupa političara, predvođena Tihomirem Ostojićem značajnim predstavnikom predratne ideje jugoslovenskog jedinstva i Demokratske stranke, izražavala je svoju solidarnost sa Narodnim većem i zahtevala da ujedinjenje Vojvodine sa Srbijom mora ići preko Zagreba, odnosno putem ujedinjenja koje ostvari država Slovenaca, Hrvata i Srba. Ovoj struji pripadao je i Vasa Stajić koji je bio i član Narodnog veća Srba, Hrvata i Slovenaca. On je tih dana govorio: „Srpska vlada danas jeste, sutra nije. A misao narodnog jedinstva postojala je pre vlade, pa će je i preživeti. Ja ostajem pri njoj.“¹² Drugu opciju činili su vojvodjanski radikali okupljeni oko Jaše Tomića¹³, Joce Vujića i Mite Klicina. Jaša Tomić je tada govorio: „Hoćemo da obučemo prvo srpsku košulju, jer nam je ona najbliža, a posle toga

⁷ Dr Mihovil Tomandl, *Kratka autobiografija*, Rukopisno odeljenje Matice srpske, Invetnarni broj I 12.456.

⁸ *Istorija srpskog naroda VI-2*, Srpska književna zadruka, Beograd 1994, str. 43.

⁹ Dr Nikola Milutinović, *Autobiografija*, Rukopisno odeljenje MS, M. 18.453.

¹⁰ R. Končar, *Opozicione partije i autonomija Vojvodine*, Agencija „Mir“, Novi Sad, 1995, str. 15.

¹¹ „Još pre sazivanja Velike narodne skupštine u Novom Sadu, koja je 25. novembra 1918. godine donela istorijsku odluku o ocepiljenju Vojvodine od Ugarske, došlo je do oštrog sukoba između radikala, s jedne strane, i nas demokrata i socijalista, s druge strane. Glavni sukob izbio je zbog načina ujedinjenja Vojvodine i Srbije. Radikali na čelu sa Jašom Tomićem, bili su za direktno priključenje Vojvodine Srbiji, dok smo mi neradikali, demokrati i socijalisti, bili za ulaženje Vojvodine prvo u novostvorenu državu SHS, formiranu od jugoslovenskih zemalja nekadašnje Habzburške monarhije (odnosno Slovenije, Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Hercegovine), pa tek onda, zajedno sa njima, ostvariti ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom.“; Vidi: Dr N. Milutinović, *Autobiografija*, ..., str. 8

¹² *Spomenica oslobođenja Vojvodine*, Novi Sad, 1929, str. 158.

¹³ L. Rakić, *Jaša Tomić (1856 – 1922)*, N. Sad, 1986.

zaogrnućemo se plaštom jugoslovenskim."¹⁴ Oni su smatrali da ujedinjenje Vojvodine sa Srbijom mora biti neposredno i bezuslovno. Njihovo delovanje pomagala je i srpska Vlada preko uticajnih političara (Ljube Jovanovića, i drugih).

Sledeći korak u afirmaciji otcepljenja bilo je stvaranje političkih institucija odnosno narodnih odbora uz istovremeno sadejstvo vojničkog angažovanja Srbije kao respektivnog argumenta procesa ujedinjenja. Početkom novembra 1918. godine, formiran je i Srpski narodni odbor u Novom Sadu. On je postao poprište sukoba pomenutih koncepcija ujedinjenja. Konačnu dilemu oko načina ujedinjenja Vojvodine rešila je Velika narodna skupština, održana 25. novembra 1918. godine u Novom Sadu. Tada je jednoglasno prihvaćena koncepcija direktnog prisajedinjenja Srbiji.¹⁵ „Priključujemo se Kraljevini Srbiji koja svojim dosadašnjim radom i razvitkom ujemčava slobodu, ravnopravnost, napredak u svakom pravcu ne samo nama nego i svima slovenskim, a i neslovenskim narodima, koji sa nama zajedno žive.... Ovaj naš zahtev hoće da pomogne ujedno težnje sviju Jugoslovena, jer je naša iskrena želja da srpska vlada, udružena sa Narodnim većem u Zagrebu učini sve, da dodje do stvaranja jedinstene države Srba, Hrvata i Slovenaca, pod vodjstvom kralja Petra i njegove dinastije."¹⁶

Značajnu ulogu na sam tok sednice imali su predstavnici Bunjevaca, odnosno pre svih Blaško Rajić koji je, navodno pod pritiskom atmosfere i euforije sednice skupštine prihvatio da se Vojvodina ujedini sa Srbijom bez obzira na ranije utvrđene političke principe. "Na pretkonferenciji pak, kojoj je u Srp. Matici toga dana prisustvovao i dr B. Malagurski sa dr Mirkom Ivk.-Ivandekićem, Blaškom Rajićem i drugim bunjevačkim vodjama, on se odlučno protivio takvom rešenju sa motivacijom: "mi imamo od našeg Narodnog veća određeno, šta imamo da činimo, i šta da zastupamo. Pošto se to ne slaže sa datim nam upustvom od našeg Veća, ja sa drugovima svojim na ovo rešenje pristati ne mogu"! Vilo je oko toga natezanja sve do same Skupštine, na kojoj pop Blaško, ovladan srcem i glasom očevidne većine, koja je primordijalnim klicanjem primila spajanje Vojvodine sa Srbijom, izazvat bude, da dade izraza i sreći svojoj i svih Bunjevaca, koji da isto tako svim srcem preko njega prihvataju ovaj predlog. Posle toga ni Babijan Malagurski sa drugovima već nije imao kud."¹⁷

Sama Rezolucija, na insistiranje demokrata i socijaldemokrata, je dopunjena i jasno određenim političkim stavom prema neslovenskim narodima u Vojvodini:¹⁸ „Nesrpskim i

¹⁴ L. Rakić, *O ulasku Vojvodine u zajedničku jugoslovensku državu 1918. godine*, JIČ, br. 1-4, 1989., str.122.

¹⁵ Svetozar Pribičević, nezadovoljan odugovlačenjem i taktiziranjem Stjepana Radića, je po rečima V. Stajića poručio skupštini u Novom Sadu: „Kidajte sa Zagrebom." Bliže o tome vidi: R. Končar, navedeno delo, str. 20 i B. Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Školska knjiga, Zagreb, 1977, str. 214, F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb, 1961, str. 123.

¹⁶ Petranović Branko, M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam, Ideje i stvarnost*, tematska zbirka dokumenata, Beograd, Prosveta, 1987, str. 70.

¹⁷ Alojzije Poljaković, *Zbirka sićanja na Blaška Rajića*, Subotica, 2003, str. 31.

¹⁸ U vreme prisajedinjenja Vojvodine Kraljevini Srbiji populaciona struktura je bila sledeća: Vojvodina je imala 1.365.596 stanovnika - Srba i Hrvata je bilo 502.415 (36,8%), Madjara 376.107 (27,7%), Nemaca 316.107 (23,1%)...

neslovenskim narodima koji ostaju u našim granicama obezbeđuje se svako pravo kojim žele da kao manjina očuvaju i razvijaju svoje narodno biće."¹⁹

Na prostoru Hrvatske politička situacija bila je obeležena jednom vrstom nacionalne dominacije, čija je okosnica bila Hrvatska republikanska seljačka stranka. Iako, u tom trenutku, prilično smušena u nacionalnom opredeljenju, okrenuta dominantno socijalnim pitanjima kao i populističkom demagoškom pristupu, vrlo pragmatična ova stranka je imala neprikosnoven rejting među hrvatskim stanovništvom. Ona je, u ovom periodu, vidno manifestovala svoju socijalnu dimenziju pridobijanja najširih slojeva stanovništva i nipodaštavala je politički istorizam i tradicionalizam nekadašnje elite hrvatskog građanstva.²⁰

Apostrofirajući „seljačku tisućletnju hrvatsku seljačku slavensku kulturu" kao osnov ostvarivanja harmoničnog srpsko-hrvatskog odnosa, Hrvatska republikanska seljačka stranka, temeljno je strukturirala ideju tzv. „hrvatskog pitanja" koje ima za cilj „pravo na narodno samoodređenje, a to kod nas znači pošteno i iskreno priznanje Hrvatske narodne državne individualnosti".²¹ Izborni uspesi ove stranke stimulisali su dalju elaboraciju osnovnog programskog cilja kao i dnevnopolitičke poteze koji su zadirali u osnovini temelj postojanja Kraljevine SHS. Tako je vodjstvo HRSS 11. februara 1920. godine uputilo regentu Aleksandru memorandum kojim se zahtevalo potpuno preuredjenje države na principu „slobodne ugovorne zajednice" sa drugim narodima Kraljevine.

Ovaj model konfederalne države poprimiće konkretizovani oblik dualističkog modaliteta i u proširenoj verziji programskog dokumenta stranke. Njegova sadržina imala je iritirajući politički sadržaj već tada otvorenog pitanja razgraničenja sa srpskim korpusom. Tendencija da se jasno definiše hrvatski prostor sa principom istorijskog prava i teritorijalnog podrazumevanja u grču svog odredjenja naslanjala se na takodje nedefinisan prostor Vojvodine. „...Priznanje hrvatske države na neprepornom hrvatskom političkom teritoriju, Hrvatske-Slavonije-Dalmacije; sada naravski s Medjumurjem, s Kastavštinom (Kastav, Castua u Istri kraj Rijeke) i s otokom Krkom, tako da ova suverena Hrvatska može pridržati svoju potpunu unutrašnju samostalnost i sa svojoj konfederativnoj zajednici sa Srbijom ne treba prepustiti ništa drugo, nego ono, što slobodnom

Vidi: Nikola Gačeša, *Demografske i socijalne prilike u vreme prisajedinjenja Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918*, Zbornik radova *Vojvodina u vreme prisajedinjenja Kraljevini Srbiji 1918. godine*, Muzej Vojvodine, Institut za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad 1993, str. 49-56.

¹⁹ *Spomenica*, str. 156.

²⁰ Izjava Hrvatske republikanske seljačke stranke „Prema zaključku Glavnog odbora HRSS svuda posve samostalno sa svojom seljačkom republikanskom listom te s nijednom gospodskom strankom ne sklapa nikakvog izbornog sporazuma. Ovaj zaključak vredi, naravski i za one hrvatske gospodske stranke, s kojim je HRSS u današnjem Hrvatskom bloku, jerbo taj blok nema nipošto te zadaće, da hrvatski seljački narod opet dodje pod gospodarsko vodstvo, nego ima zadaću da sva hrvatska narodna gospoda priznaju već gotovu i zakonitu (dne 28. studenoga 1920.), izraženu volju hrvatskog seljačkog naroda."; B. Petranović, *M. Zečević, Jugoslavija 1918-1988*, tematska zbirka dokumenata, RAD, Beograd, 1988, str. 202.

²¹ *Obzor*, 8, 11, 1922. godine.

odlukom svoga hrvatskoga narodnoga predstavništva u svom hrvatskom državnom parlamentu prizna kao zajedničke poslove za zajedničku međunarodnu jedinstvenost sa Srbijom..."²²

Teritorijalno neodređenoj Vojvodini, u okviru ovog koncepta, zajedno sa Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom i Slovenijom ostavljena je mogućnost plebiscitarnog samoopredeljenja²³ kojoj bi se konfederalnoj jedinici pridružili. „Makeodnija bi bila spojena sa Srbijom, a Slavonija, Međumurje i Dalmacija sa Hrvatskom. Vojvodina, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Slovenija plebiscitom bi odlučile kojoj bi od ovih država pristupile i u kom odnosu. Koncept HRSS, koja se 1924. godine odrekla republikanstva u svom imenu, nije ostajao nepromenjen, poznajući, zavisno od trenutnih političkih prilika i odnosa sukobljenih snaga više modaliteta."²⁴

Proširujući svoju agitacionu delatnost na istok Hrvatska seljačka stranka je formulisala i nijansirala svoj stav prema stanovništvu u Vojvodini. I dok je u vezi sa drugim političkim pitanjima stav HSS vrlo često bio pun protivurečnosti, u vezi sa Vojvodinom on je artikulisao i istrajao na odredjenim stavovima – konstantna zainteresovanost za položaj Vojvodine, tretiranje Srema kao sastavnog dela Hrvatske i plebiscitarna odluka ostalog dela teritorije pokrajine.²⁵ Prema ovim političkim postulatima u vezi sa Vojvodinom HSS se pridržavala i u periodu nakon uvodjenja diktature i koristila ih je srazmerno dnevopolitičkoj potrebi koja je opet bila uslovljena trenutnom približavanju ili ne opozicionim strankama odnosno režimu.

Stranačka opredeljenost naroda iz Hrvatske i Srbije imala je sve uslove za narastanje nacionalnog antagonizma. Ovaj proces imao je prepoznatljivu specifičnu težinu u Vojvodini i nailazio je na oštru kritiku demokrata iz Vojvodine. Nametnuta polarizacija uslovlila bi rascjep principa jugoslovenskog jedinstva i osipanje stranačkih pristalica demokrata prelaskom u etnonacionalne stranke. Jugoslovenstvo, kao zaštitni simbol Demokratske stranke u Vojvodini, bilo

²² *Slobodni dom*, 30. 7. 1922, citirano prema B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslavija...*, tematska zbirka dokumenata...str. 212.

²³ U izjavi S.M. Braloviću, dopisniku *Daily News* i *New York Tribune*, Stjepan Radić je 26. jula 1922. godine, između ostalog, rekao: „Bačka i Baranja, koja se danas s Banatom nerazumno i nelogički nazivaju Vojvodinom (nerazumno: jer to nikad nije bila nikakova Vojvodina, a nelogično: jer Vojvodina – koliko je postojala - bila je djelo carske bečke vojničke politike, koju Beograd tobože ne će u ničem da sledi), u kojoj su Srbi prema Hrvatima u posve neznatnoj manjini, - ne smiju se upravljati kao čisto srpske zemlje, nego tu – na osnovu sporazuma između Hrvatske i Srbije – treba provesti plebiscit pod zaštitom Lige Naroda, a na pitanje: Srbija – Beograd ili Hrvatska – Zagreb.“; B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam...*, str. 222; Krizman Bogdan, *Korespondencija Stjepana Radića 1885-1918*, Zagreb 1972, str.563-564.

²⁴ M. Radojević, *Srpsko-hrvatski spor oko Vojvodine 1918-1941*, str. 43; S. Radić, *Politički spisi*, priredio Z. Kulundžić, Zagreb, 1971; B. Hrabak, *Dvojna jugoslovenska država – ideal hrvatske buržoazije 1914-1945*, „Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine“, Zbornik radova, Beograd 1989, str. 217-237.

²⁵ „Ideja o plebiscitu u Vojvodini više je puta isticana, ali je uz nju, kao moguće i za Hrvate vrlo prihvatljivo rešenje postavljan i zahtev da severna pokrajina bude jedna od nekoliko ravnopravnih državnih jedinica.“; M. Radojević, *Srpsko-hrvatski...*; str. 45.

je nagrizano ozbiljnim nacionalno-političkim interpretacijama i demagoško-svrstavajućim pritiscima.²⁶

Kritika stanovišta nacionalne političke identifikacije, vremenom je generisala i artikulisala analitičnost demokrata prema Vojvodini. Tako je M. Grol, tada poslanik iz Subotice, kritikovao političku nacionalnu ekspanziju HSS u Vojvodini kao remetilački i disharmonični princip koji ruši prepoznatljivost Vojvodine. „Prva je anomalija što HSS hoće da se širi bez obzira na nacionalni karakter terena na koji nastupa, a ona sama međutim, ostaje na isključivom plemenskom programu. Tu ona pribire glasove nezadovoljnika najrazličitijih pobuda pod zastavu koja ostaje plemenska, hrvatska. I pošto je svaka druga Radićeva reč u kritici politike iz Beograda – hegemonija Srba, očigledno da se povećanje broja poslanika ekstremen plemenske hrvatske stranke glasovima ne-Hrvata mora medju Srbima shvatiti kao smer veštačke majorizacije. Ta sumnja pogoršava se demagogijom Radićevom medju narodnim manjinama. HSS kupi Nemce, Madjare i druge manjince koji preko te stranke učestvuju u čisto internoj raspri izmedju Hrvata i Srba. Ta opaska vredi za Radićevu politiku prema ne-Srbima u celoj državi, ali se ona naročito ozbiljno reflektuje na prilike Vojvodine. S obzirom na raspored nacionalnosti, svoju prošlost i svoje relativno bogatstvo, Vojvodina predstavlja najosetljiviji teren za državnu politiku. Radić to neće da uvidi, nego tera svoj goli interes i izaziva sve više nepoverenje i stvara konfliktnu atmosferu... Upornost Radićeva da u toj jedva nešto stišanoj atmosferi razvije demonstrativno plemensku zastavu – u znaku opkoljavanja Beograda – rdjav je znak za njegovu mudrost ili za njegovu iskrenost.“²⁷

Polazeći od ovih principa suprotstavljanja plemenskom nacionalizmu, na udaru Demokratske stranke bio je i angažovani patriotski vokabular, kao vid radikalske demagogije i samoproklamovanog pretendentstva na srpstvo. Otresito i odlučno su osuđivani tekstovi koji su suprotstavljali jedan drugom srpski i hrvatski narod. „Dobar Srbin, zaključeno je, nije onaj koji se busa u grudi i više da je Srbin. Prokomentarisano je i pisanje zajedničarskog lista *Hrvat* o subotičkom profesoru dru Aleksi Iviću²⁸, koji je tražio da nova država nosi ime Srbija, jer je,

²⁶ „Vojvodjanski demokrati su se plašili nacionalno-političke polarizacije izmedju Hrvata i Srba, jer je bilo jasno da bi se tada i Srbi u redovima demokrata okrenuli radikalima kao tipično srpskoj stranci, a Hrvati, pa i oni u Demokratskoj stranci, frankovcima i Radiću.“ B. Hrabak, *Vojvodjanski demokrati o hrvatskom pitanju i o prilikama u Hrvatskoj 1919-1928. godine*, Zbornik HISB, broj 17/1, Slavonski Brod, 1980, str. 12.

²⁷ *Narod*, 29. maj 1926. godine.

²⁸ „Dr Aleksa Ivić, redovan profesor univerziteta na Pravnom fakultetu u Subotici...Glavni njegovi naučni radovi u posebnim izdanjima: Istorija Srba u Vojvodini, Migracije Srba u Hrvatsku, Migracije Srba u Slavoniju, Stari srpski grbovi i pečati, Izmedju Prvog i Drugog srpskog ustanka, Austrija prema ustanku Srba pod Milošem Obrenovićem, Arhivska gradja o srpskim književnim i kulturnim radnicima, Arhivska gradja o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima, Dokumenti o ustanku Srba pod Karadjordjem Petrovićem, Fragmenti iz istorije bosanskog ustanka, Iz istorije Srba Žumberčana, Rodoslovne tablice srpskih dinastija i vlastele. Napisao je i objavio više stotina članaka i beležaka iz oblasti naše nacionalne istorije u raznim listovima. Na političkom polju se isticao ka pristalica Narodne radikalne stranke; za narodnog poslanika na Hrvatskom saboru u Zagrebu bio je izabran 1910, a u godinama 1911-1913. bio je član peštanskog sabora kao delegat hrvatskog sabora.“; Militar Triva, *Biografije, dr Aleksa Ivić*, ROMS, M14656.

navodno, Srbija pobedila Hrvatsku."²⁹ Komentar na ovu vrstu teksta bio je da „samo klevetnik Srbije može ustvrditi da je Srbija išla osvajati Hrvatsku".³⁰

U atmosferi političke neodređenosti i programskog lutanja, artikulisanju vojvodjanske političke scene najpre su doprineli predstavnici Bunjevačko-šokačke stranke. Među osnivačima ove stranke ističu se Blaško Rajić³¹, subotički župnik i najistaknutiji javni radnik među Bunjevcima, koji je politička gledišta uveliko menjao tokom međjuratnog perioda i advokat dr Mirko Ivković-Ivandečić³².

Politička artikulacija Bunjevaca u Kraljevini SHS bila je uslovljena nasledjenim problemom madjarizacije³³ bunjevačke populacije, jugoslovenskom idejom, nacionalnim traganjem i različitim usmerenjem u odnosu na dnevopolitički stranački život. Madjarizacija je, u kumulativnoj atmosferi, pred početak Prvog svetskog rata poprimila takve razmere da je sputavala etnički identitet i u elementarnom kulturnom odredjenju. „Molbom se od Madjara ni bukvar nije mogao dobiti. Pravda se mogla zadovoljiti samo pomeranjem granice."³⁴ Pod vidnim uticajem novih asimilativnih, ali i afirmativnih centara moći, među Bunjevcima su se pojavila odredjenja razmimoilaženja koja su neminovno uslovlila različita svrstavanja.³⁵

Inspirisani postojanjem nove države i mogućnošću afirmacije ideja Ivana Antunovića, rodonačelnika nacionalne identifikacije Bunjevaca, oformila se struja o autohtonom i osobenom jugoslovenskom bunjevačkom i šokačkom identitetu, a koja je u početku bila dominantna u stranci. Drugu opciju među Bunjevcima implementirala je hrvatska politička elita. Ona ustaje u odbranu

²⁹ B. Hrabak, *Vojvodjanski demokrati...*, str. 11.

³⁰ *Jedinstvo*, 23. 6. 1920. godine.

³¹ „...Pod tudjinskom vlasti mnogo se zalagao da održi nacionalnu svest svojih bunjevačko-šokačkih parohijana i da ih održi u borbi protiv nasilne madjarizacije. Pri raspadu Austrougarske monarhije igrao je vidnu ulogu u revolucionarnom narodnom odboru u Subotici; dočekao je i pozdravio u ime Bunjevaca oslobođilačku vojsku; bio je poslanik i glavni govornik Bunjevaca na Velikoj narodnoj skupštini koja je 25. novembra 1918. u Novom Sadu izrekla prisajedinjenje Vojvodine Srbiji; bio je član Narodnog saveta za Vojvodinu 1919. godine i narodni poslanik u Privremenom narodnom predstavništvu i Ustavotvornoj narodnoj skupštini i ekspert na Mirovnoj konferenciji...bio je jedan od osnivača i prvaka nekadašnje Bunjevačko-šokačke župske stranke u Subotici, ali se 1929. godine povukao iz političkog života. (Ova poslednja konstatacija ne odgovara istini, šta više kroz angažman u rimokatoličkim verskim organizacijama i kao urednik 'Subotičkih novina', nakon 1929. godine imao je vidnog uticaja na kroatizaciju ove populacije – primedba S.M.); M. Triva, *Biografije – Blaško Rajić...*

³² „Vidnu je ulogu igrao u danima Oslobođenja; bio je član Narodnog veća koje je u Subotici pripremiло doček oslobođilačke srpske vojske; kao delegat subotičkog bunjevačkog stanovništva bio je član Velike narodne skupštine koja je 25. novembra 1918. godine u Novom Sadu izrekla ocepjenje Vojvodine od Ugarske i prisajedinjenje svih krajeva Srbiji. U političkom životu se isticao kao osnivač i predsednik nekadašnje Bunjevačko-šokačke stranke; zatim je bio istaknuti član Hrvatske seljačke stranke, a 1931. godine je izabran za narodnog poslanika kao kandidat Jugoslovenske nacionalne stranke."; M.Triva, *Biografije – dr Mirko Ivković-Ivandečić...*

³³ Kako navodi Vasa Stajić, profesor Ištvan Ivanji i sam pomadjareni Bunjevac je pisao: „Bunjevci su uvek bili dobri madjarski građani, koji uprkos zajedničkom jeziku, nikad nisu osećali naročitih simpatija prema nekatoličkoj srpskoj im braći pa su i 1848/49. punim žrtvovanjem ratovali protivu njih u redovima Madjara, čiji su i jezik naučili, štaviše prilikom popisa stanovništva 1850. upisali su se demonstrativno kao Madjari i oni koji nisu madjarski govorili." Vasa Stajić, *Madjarizacija i preporod Bunjevaca*, Glasnik istorijskog društva, Sremski Karlovci, 1935, str. 51.

³⁴ Vasa Stajić, *Madjarizacija i preporod Bunjevaca*, Glasnik istorijskog društva, Sremski Karlovci, 1935, str. 93.

³⁵ Vidi: S. Marković, *Vasa Stajić i bunjevačko pitanje*, Zbornik radova *Vasa Stajić – misao i delo*, VANU, Novi Sad, 2008; S. Marković, *Prilog proučavanju bunjevačkog pitanja u kontekstu političkih prilika u Vojvodini u periodu od 1929 – 1941. godine*, Zbornik radova *O Bunjevcima*, Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, SANU, Ogranak u Novom Sadu, Novi Sad, 2007.

hrvatskog nacionalnog bića kod Bunjevaca i njihove odanosti katoličkoj veroispovesti, instrumentalizujući Bunjevce i Šokce kao deo lokalnog etničkog kolorita hrvatske nacije, čija će se država, ukoliko se sve snage ujedine oko nacionalnog i verskog stožera, konačno ostvariti. U ovom smislu treba pomenuti knjigu Petra Pekića *Povjest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine*, koja je izdata sa podrškom Matice hrvatske. On je ovde napisao da su „Bunjevci i Šokci došli iz kolevke hrvatske države i pošto govore ikavski, oni su Hrvati i tako su se uvek osećali" i to do te mere "da nije potrebno dokazivati".³⁶

Bunjevci u ovako dinamičnoj političkoj situaciji oko svog identiteta, su preko svog glasila *Neven* energično kritikovali centralistički kurs vlade i zahtevali federalističko državno uređenje, ponekad zasnovano i na određenim istorijskim falsifikatima³⁷, a braneći se od kritika beogradskih stranačkih glasila da je to suštinski separatistička ideja. Ova stranka bila je prva koja je u svom programu definisala političku autonomiju za Vojvodinu. „Politička autonomija je potrebna jer Vojvodina ima interese koji nisu svojstveni drugim pokrajinama. Crkvena autonomija bila je nužna katolicima u Bačkoj, Banatu i Baranji da ne bi u pogledu crkvene jurisdikcije zavisili od mađarske crkvene organizacije; ona bi se postigla uzdizanjem dijeceze u Subotici. Političku autonomiju, kao bitan element programa Bunjevačko-šokačke stranke, javno su definisali i na zboru stranke 10. oktobra 1920. godine u Subotici."³⁸ Kritički tonovi obuhvatali su sve nivoe aktivnosti režimske vlade, počev od agrarne reforme, poreske i socijalne politike, pa do činovničke raspodele i „kuferaske" opredeljenosti. U određenim momentima kritika je imala i nepotrebnu aroganciju samoproklamovane nacionalne i kulturološke različitosti. „Svuda je trebalo uvesti 'čvrstu ruku', jer savladavanje nesrpskih elemenata nije bilo moguće kulturom, s obzirom da su novi krajevi, kao deo evropske kulture, bili superiorniji od starih balkanskih pokrajina."³⁹

Bunjevci su, čini se nevesto, pokušavali da jednako kao i srpske kritikuju i hrvatske etničke i teritorijalne aspiracije uz dominantan ton opravdanosti ovakog stava kao reakcije na srpsku ekspanzionističku hegemoniju. Jedan od najbitnijih činilaca ovako deklarisanog, a u suštini tendencioznog odnosa prema asimilatornim idejama od strane Srba i Hrvata bila je značajna, a vremenom i dominantna, klerikalna struktura i orijentacija stranke. Nacrti ustavnog uređenja koji

³⁶ D. J. Popović, *O Bunjevcima*, Sremski Karlovci, 1930, str. 4 – Na ovu knjigu je reagovao D. J. Popović koji je kritikovao ovaj stav. On zastupa stanovište jugoslovenske provenijencije Bunjevaca, „Nama mislimo, bilo bi nemoguće odrediti, šta je specifično srpsko a šta je specifično hrvatsko, kod Bunjevaca trebalo bi ispitavati u kojoj su meri zastupljena ova dva elementa...G. Pekić misli, da su Bunjevci došli iz kolevke hrvatske države. Bunjevci su u stvari došli sa jednog područja, koje nije politički pripadalo ni srpskoj ni hrvatskoj državi, bar ne na neko duže vreme."; D. J. Popović, *O Bunjevcima...str. 8.*

³⁷ „Hrvati i Slovenci su izgubili svoje najlepše krajeve i gradove na Primorju i u Alpima da bi se Srbi proširili u Banatu, Južnoj Srbiji i Makedoniji. Hrvati su se tom prilikom pokazali strpljivi, verujući u večnu pravdu i tražili su jedino da državno uređenje bude samo pravedno kad je reč o njihovim zemljama. Uostalom i federativno uređenje pobeđuje u celom svetu i ono bi u novoj državi sprečilo nepotrebno trošenje snage Srba i Hrvata.", *Neven*, 29. januar 1921. godine.

³⁸ B. Hrabak, *Stanovišta bunjevačkih političara o centralizmu, autonomiji i federalizmu 1919-1928*; Zbornik CDISB, broj 21, Slavonski brod, 1984, str. 100.

³⁹ *Neven*, 12. februar 1921. godine.

su predviđjali federativno uređenje nailazili su na principijelnu podršku ove stranke pa i tada kada prostor Vojvodine, u njima, nije bio definisan.

Kulturološka dimenzija različitosti posebno je naglašavana i negovana, a identifikovana je sa decentralističkim stavom o državnom uređenju i imala je edukativnu tendenciju. Osobito se apostrofiralo kada su kritički prema svom nacionalnom identitetu bili predstavnici srpske inteligencije. Tako je *Neven* objavio tekst dr Mirka Kosića pod naslovom *Društveni život*. U ovom tekstu kritikuje se nedostatak evropskog kvaliteta kod srpske inteligencije, kao i vrlo nizak nivo demokratske kulture. Duh krize neizgrađenog srpskog demokratizma doprineo je znatno krizi jugoslovenskog nacionalizma. U toj krizi splinuo je onaj moralni kapital, koji su Srbi uneli u Jugoslaviju.⁴⁰ Vremenom Bunjevačko-šokačka stranka se fragmentisala. Formirane su tri struje koje su, u manjoj meri, pokazalo se, uspele da očuvaju određen vid autohtonosti, a dominantno su utopile svoj vojvodjanski regionalizam u politički milje nacionalnih stranaka⁴¹ uz snažan klerikalni uticaj.⁴²

Oslanjajući se na zaštitu katoličke crkvene hijerarhije, politički predstavnici Bunjevaca osmišljavali su svoje stranačke ciljeve suštinski zaokupljeni idejom političke refleksije klerikalizma. To se manifestovalo u obliku nerealnog političkog programa. Naime, ukoliko bi Vojvodina predstavljala deo „srpske sfere“ za nju bi se tražio autonomni status, a ukoliko bi bila u sklopu Hrvatske autonomni status bi bio suvišan. Na ovaj način u političkom pogledu Bunjevaca afirmisao se nacionalni unitarizam koji je nerado, ali ipak prepoznao i druge konfesionalne narode i ostavio njihov problem otvorenim, da ne kažemo tinjajućim, a sklonim da se rasplamsa.

I ovom prilikom se pokazalo da ideja jugoslovenske nacije proklamovana u Kraljevini SHS vodi ka emotivnom pražnjenju, gorkom otrežnjenju i etnonacionalnom učaurivanju sa političkim haosom kao suštinskim vidom svog postojanja.

⁴⁰ *Neven*, 18. jun 1921. godine.

⁴¹ „...Bunjevci i Šokci su se za manje od tri i po godine razdvojili u tri struje, tako da nijedna nije bila u stanju da što ozbiljnije preduzme. Jedni su, kao 'zemljodilci' bili radikalna frakcija među Bunjevcima (1922. i dalje); drugi su činili 'centar's popom Blaškom Rajićem i jugoslovenski orijentisanim Mišom Prčićem, koji su se tokom vremena opredelili za Hrvate, ali su jako zazirali od S. Radića, držeći se Beograda i brinući za svoj klerikalizam; treći su, od kraja 1924, kao eksponirani Hrvati (Mirko Ivković-Ivandečić, Stipan Vojnić-Tunić, Josip Vuković Đido), najpre zadržali staro ime stanke (jer se Rajićeva frakcija nazvala Vojvodjanskom strankom), ali su već tada predstavljali Radićevu ekspoziuru u Banatu, Bačkoj, Baranji i u Sremu, a potom su postali sastavni deo HSS, koja se u Vojvodini rado nazivala Narodnom seljačkom strankom.“; Hrabak Bogumil, *Stanovišta bunjevačkih političara o centralizmu, autonomiji i federalizmu 1919-1928*; Zbornik CDISB, broj 21, Slavonski brod, 1984, str. 112.

⁴² Tako V. Stajić u svom komentaru dela uglednog Bunjevca Lazara, pod nazivom *Istina o Vojvodini*, između ostalog piše: "G. Stipić, pošto je radio i sa demokratima i sa bunjevačkom frakcijom radikala, danas stoji sam 'kao prorok u pustinji'; udaljiv od svog plemena koje se opredeljuje klerikaliski, on ne nalazi sebi društva ni mesta, pa je njegova brošura lična ispovest."; Subotica, 1925, ROMS M 7527.

Summary:

State of population marks in Vojvodina, as well as military and political situation during the time of creation of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, are conditioned urge to be very much so necessity of mutual political cooperation among Serbs, Croats and Bunjevacs to gain important achievement such as protection of interests of Slavic people, and also determination to newlyborn state and its territory as a result of military success. Serbo-Croats political solidarity was, at least, shortwinded and lost its meaning in clashes of a different attitude of national question and constitution act. Democracy and parliamentar system as the only point of view of articulation of differences, in its very same existence, was treated quite different by party leaders who were the most responsible, lost beyond in that vast obscurity of political system in Kingdom. Political determination of Bunjevacs, in such political atmosphere, was utterly interesting. They were very considerent about newlyborn state and its diversity, trying to reach different political and legislative position of Vojvodina in comparison with other parts of the country. At that time, in a moment of party demagogy and popularity, Vojvodina's position was not at all understandable and perhaps national destructive. Important part, which was recognized by all prominent Bunjevacs public personalities was a cultural part of political struggle. Only in important boundaries of cultural and educational work among the population, which was with its potential created tolerance and dialogue, was understandable to recognize and comprehend diversity of situation in Vojvodina and to see such as connection between two nationalities and ethnical diversities.

Key words: Vojvodina, Bunjevci, political, Serbs, Croats.